

1940 - GENERAȚIA TRĂDATĂ (Teodor Balan: drama unui intelectual. Scrisori de la Radu Rosetti)

Harieta Mareci

"Restituirea epistolară", considerată de unii exegeți drept procedeu, posibil, situat la limita cercetării istorice¹, a reprezentat, adeseori, o etapă concretă în realizarea demersului științific. Chiar dacă în scrisori li s-au alăturat datelor stricte, certe, obiective și anoste, sentimente, impresii ori aprecieri, acestea n-au devenit un impediment în analiza factologică urmărită. Dialogul în scris, ca o expresie a nevoii de comunicare, l-a proiectat pe autorul epistolei într-un anumit cadru temporal, contribuind, în egală măsură, și la conturarea portretului său; prin mesajul scrisorii s-a facilitat cunoașterea altei laturi a personalității autorului ei și anume cea care, uneori, doar s-a întrezărit în autobiografii sau în diversele note lăsate de contemporani.

Pornind de la aceste considerente de ordin general, demersul nostru restitativ încearcă să prezinte, prin intermediul unui fragment din corespondența păstrată în fondul personal al istoricului (fond aflat la Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava), unul dintre momentele dificile care au marcat destinul lui Teodor Balan. Și cum viața rareori e o curgere continuă de clipe liniștite, pentru istoricul bucovinean, anul 1940 a însemnat întreruperea bruscă a unui întreg șir de acțiuni și proiecte în care investise o imensă energie intelectuală. Într-un interval de timp de aproape două decenii, scurs de la întoarcerea sa de pe frontul de la Isonzo (1918)² și până la evacuarea din vara lui 1940, Teodor Balan a fost deopotrivă profesor la liceul cernăuțean "Aron Pumnul" (1918-1940), subdirector (= director adjunct) al Arhivelor Statului din Cernăuți (1923-1929), apoi director al acestei instituții (1929-1940)³, docent și conferențiar universitar la Facultatea de Litere și Filosofie din cadrul Universității Cernăuți, specializarea Istoria Românilor (1932-1940)⁴. Printr-o muncă perseverentă, el reușise să identifice și să adune, în diverse colecții, particulare (locuința sa fiind considerată, până în 1940, un muzeu istoric⁵) sau destinate Arhivelor Bucovinei, importante documente care, până la acel moment, se găseau în posesia unor instituții publice, societăți culturale, instituții ecleziastice sau persoane fizice⁶. Scopul său, declarat și dovedit ulterior, era să publice cât mai multe din "documentele bucovinene", convins fiind că ele reprezintă un veritabil instrument de lucru pentru istorici; era un proiect ambițios și costisitor. În anul 1936, publicația cernăuțeană "Făt Frumos" făcea următoarele aprecieri: "Un muncitor tăcut...adică unul care tace și face. E distinsul profesor Dr. Teodor Balan, Docent universitar și Director al Arhivelor Statului din Cernăuți, întinzând în ambele sale perechi de hloabe științifice, de pomană, fără nici un salariu*(pe când colegii d-sale de la Arhivele din Iași, Chișinău și Cluj huzuresc cu câte 8 000 lei la lună)...*Amintim acest fapt pentru ca să fie știut că jertfa Bucovinei culturale muncește totdeauna mai din greu ca alții, beneficiari ai subvențiilor oficiale"⁷. Valorificarea informațiilor dobândite din analiza și confruntarea documentelor s-a produs nu numai în remarcabila activitate de editare a surselor documentare, ci și în inițiativa constituirii și organizării Arhivelor Bucovinene⁸. Copierea multora dintre documentele aflate într-o avansată stare de degradare a permis chiar salvarea, într-o altă formă, a acestora.

Cunoscând și apreciind motivația acțiunilor sale, precum și spiritul și calitatea muncii depuse, vom înțelege șocul produs istoricului în vara lui 1940. De momentele de tensiune, confuzie și disperare prin care trecea populația Cernăuțului (ca de altfel a întregului teritoriu românesc amputat în acel an) se făceau vinovați nu numai autorii "ultimatumului scurt [...], dar, și într-o privință oarecare și autoritățile noastre care au refuzat să îndrume din timp evacuarea". În "Raportul Direcției regionale Cernăuți", apărut în anul 1941, Teodor Balan scria, referindu-se la iulie 1940: "Cu lacrimi în ochi am părăsit biroul arhivei, aruncând o ultimă privire la imensa avere națională pe care, din cauza împrejurărilor și a anumitor greșeli neiertate comise de autoritățile noastre, am fost silit s-o las în seama dușmanului"¹⁰. La aproape 18 ani de la dramaticul eveniment, într-o scrisoare adresată prietenului său, profesorul universitar Silviu Dragomir, Teodor Balan rememora momentul evacuării: "Am trecut printr-un timp greu. Am fost evacuat în anul 1940; vorba vine evacuat. În două ceasuri a trebuit să-mi părăsesc casa. Mi-am luat numai familia și am fugit. Tot ce-am avut-ca bibliotecă, colecții, manuscrise, fotografii, amintiri etc. a rămas pe loc. Când m-am întors în anul 1941 n-am găsit decât fragmente."¹¹. Trista experiență era împărtășită și de istoricul Ion Nistor care, la rândul său, mărturisea: "...durerea mea de pe urma pierderii Bucovinei de Nord a fost dublată de o mare pierdere personală. Locuința mea din Cernăuți cu o bibliotecă de mai multe mii de volume privitoare la istoria românilor a rămas în mâinile năvălitorilor"¹².

În perioada refugiului la Sibiu (august 1940-august 1941)¹³, Teodor Balan contactează o serie de personalități ale culturii naționale, prieteni și colegi din București, cărora le va cere sprijinul în vederea recuperării unor materiale, lucrări și documente necesare continuării activității sale. Unul dintre cei care l-au înțeles, încurajat și ajutat a fost Radu Rosetti, autorul unui "vast material informativ și-al unui șir de valoroase constatări care fac din ele punctul de plecare al oricărei cercetări de istorie militară a evului mediu românesc"¹⁴. Fiind preocupat de introducerea în circuitul științific a unui însemnat număr de izvoare inedite sau nefolosite, Radu Rosetti a stabilit o legătură durabilă cu Teodor Balan pe care îl întâlnise la mijlocul anilor '20. Amiciția lor avusese ca punct de plecare colaborarea la organizarea Muzeului Militar Național din București, cunoscându-se faptul că istoricul militar funcționase în perioada 1924-1931 ca președinte al consiliului acestei instituții¹⁵; în același interval de timp, Teodor Balan redactase și editase la Cernăuți două lucrări pe tema antrenării și participării Bucovinei la primul război mondial (*Suprimarea Mișcărilor Naționale din Bucovina pe timpul Războiului mondial, 1914-1918*, Cernăuți, 1923 și *Bucovina în războiul mondial*, Cernăuți, 1929). Se pare că generalul Rosetti i-ar fi solicitat lui Balan diverse materiale referitoare la acest moment istoric¹⁶, necesare completării colecțiilor muzeale.

Scrisorile expediate la adresa temporară a-lui Teodor Balan, în anul 1940 (imobilul de pe strada Regina Maria, nr. 43, Sibiu)¹⁷ relevă și o altă latură a relațiilor stabilite între cei doi istorici: solidaritatea. Rosetti înțelegea că momentul de criză poate fi depășit numai printr-o înverșunare în muncă, printr-o înfruntare directă a realității și mai ales prin convingerea că e imposibilă renunțarea la idealurile nobile. Sprijinul moral oferit de generalul Rosetti e apreciabil. Intervențiile sale la Academia Română au condus la premiera volumelor IV și V din *Documente Bucovinene* (în 1942)¹⁸.

Viața a demonstrat că refugiul la Sibiu i-a permis lui Teodor Balan redescoperirea energiei sale interioare. Timp de un an, el a funcționat ca profesor de istorie la liceul "Gheorghe Lazăr", continuând cariera didactică începută la Câmpulung Moldovenesc, apoi Suceava și Cernăuți. De asemenea a întreprins cercetări în bibliotecile locale, definitivând și câteva materiale pe care le-a trimis spre publicare "Revistei Arhivelor" și cotidianului sibian "Țara"¹⁹, așa încât, în 1958, el îi putea mărturisi lui Silviu Dragomir următoarele: "...Cum e felul meu, nu pot sta locului, nu pot sta inactiv. Și cât am fost la Sibiu am răscolit toată

biblioteca Brukental și o parte din biblioteca Astrei. Cu ce-am adunat la Sibiu, am alcătuit câteva lucrări istorice și doresc să le public"²⁰.

Considerând că setul de mesaje a reușit să creioneze imaginea istoricului confruntat cu însăși istoria, subliniem în demersul nostru restitativ necesitatea punerii în circulație științifică a corespondenței care, într-un mod sau altul, oferă informații referitoare nu numai la destinul omului de cultură, ci și la complexitatea epocii sale.

NOTE

1. S. Mândruț, *Istoricii Teodor Balan și Dumitru Braharu despre îmbogățirea patrimoniului arhivistic național*, în "Suceava - Anuarul Muzeului Județean" (în continuare "Suceava"), XI-XII, 1984-1985, p. 325.
2. V. Gh. Miron, *Teodor Balan (1885-1972)*, în *loc cit.*, p. 358.
3. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Suceava (în continuare A.N.S.), *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, doc. 3, fila 1.
4. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.
5. T. Balan, *Raport al Direcției regionale Cernăuți*, în "Revista Arhivelor", IV, nr. 2, 1940-1941, p. 377.
6. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, doc. 14, fila 7.
7. "Făt-Frumos", Cernăuți, an XI, nr. 6, decembrie 1936, p. 329.
8. I. Scripcariuc, *Teodor Balan și Arhivele Bucovinei*, în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2/12, 1996, pp. 477-481.
9. T. Balan, *loc cit.*
10. *Ibidem*, p. 378 și I. Scripcariuc, *loc. cit.*, p. 479.
11. Direcția Generală a Arhivelor Naționale, filiala Deva (în continuare A.N.D.), *Fond personal Silviu Dragomir*, dosar 96, fila 50 (scrisoarea, expediată din Gura Humorului, era datată 31 martie 1958).
12. S. Neagoe, *Ion Nistor - cel mai de seamă istoric și om politic al Bucovinei*. Studiu bio-bibliografic în vol. *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. XXIV.
13. La începutul anului 1944, Teodor Balan se va afla, pentru a doua oară, în refugiu la Sibiu (vezi A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 27).
14. *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 285.
15. *Ibidem*.
16. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceașu, *Scrisori de la C.C. Giurescu, M.I. Kogălniceanu, A. Oțetea, Sextil Pușcariu, R. Rosetti, I.E. Torouțiu către Teodor Balan*, în "Suceava", XI-XII, 1984-1985, p. 337.
17. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, documentele 44, 45, 46.
18. V. Gh. Miron, M. Șt. Ceașu, *loc cit.* și *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 48.
19. A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet I, dosar 3, fila 1.
20. O scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzachi către mama sa Ilinca din anul 1833, în volumul *Omăgiu mitropolitului Nicolai Bălan*, Sibiu, 1940, pp. 383-384, *Raportul comisiei Arhivelor Statului din Cernăuți*, în "Revista Arhivelor", IV, nr. 1, București, 1940-1941, pp. 135-138, *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoții din Bucovina în anul 1948*, în "Revista Arhivelor", IV, 1940-1941, pp. 314-334, *Au fost în Moldova vătafi de ținut?*, în "Revista Arhivelor", 1940-1941, pp. 382-383, *Răscoala lui Horea și regimentul grăniceresc Orlat*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 31/19 mai 1941, *Mănăstirea Putna*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 37/27 mai 1941, *Sihăstria Putnei*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 38/28 mai 1941, *Mănăstirea Sucevița*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 39/29 mai 1941, *Mănăstirea Humorului*, în "Țara", Sibiu, an I, nr. 73/8 iunie 1941, *Mănăstirea Voroneț*, în "Țara", an I, nr. 82/16 iunie 1941.
21. A.N.D., *Fond personal Silviu Dragomir*, dosar 96, fila 50.

ANEXA

1.
ACADEMIA ROMÂNĂ*
No.....
26 Iulie 1940

București
Calea Victoriei, 125
26 Iulie 1940

Stimate Domnule Profesor,

Pricep durerea Dv., pricep chiar, deși mai puțin, desnădejdea ce v'a cuprins în fața dezastrului moral și material ce v'a isbit. Dar aci se oprește similitudinea vederilor noastre și aceasta pentru că:

1). Sunt convins că situația de azi e trecătoare, adică vom reveni în drepturile noastre. Cînd? Nu știu, dar știu că legea firei va readuce lucrurile așa cum le cere propășirea neamului. Poate noi nu vom vedea-o, dar va veni.

2). Am credința că noi toți suntem vinovați, într-un chip sau altul, de cele ce s'au petrecut, deci toți trebuie să-i tragem consecințele.

3). Acum nu e timpul socotelilor.

4). Un om întreg - și dacă fiecare dintre noi nu-i om întreg se va prăpădi neamul - nu se lasă doborât de o greutate sau chiar de o nenorocire, ci mai tare se oțelește pentru isbînda viitoare - sigură.

5). Este datoria cărturarilor să deie pilda cea bună, ci înhămîndu-se cei dintîi la lucru.

La lucru deci!

La lucru deci, fiecare în sfera lui de activitate reîncepînd la nevoie ceea ce am făcut.

La lucru și să fim bărbați!

Să nu iei în rău cele ce spun ci numai ca o dovadă că, ca și D-ta, te am înțeles și că precum mi-ai făcut cîntea să-mi arăți deschis cele ce te apasă tot așa și eu simt nevoia de a spune deschis aceste păreri ale mele.

Cu omagii pentru D-na Balan și cu prietenie pentru D-ta.

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, documentul 42

2.
ACADEMIA ROMÂNĂ*

București, 10 August 1940
Calea Victoriei, 125

Stimate Domnule Profesor,

Am primit acum câteva zile scrisoarea din 30 Iulie, dar n'am putut răspunde până ce n'am luat contact cu colegii, ceea ce n'a avut loc decât ieri.

Bine înțeles că Academia va primi cu recunoștință ori ce donație îi vați face. În ceea ce privește intervenția la Ministerul Afacerilor Străine, D-l Coleg I. I. Nistor ne a spus că a făcut-o D-sa și că a vorbit în această privință și cu D-l Gafencu, înainte de plecarea acestuia la Moscova.

Cu sincere salutări

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 43

3.
(*Carte poștală*)*

6 Octombrie 1940

Stimate Domnule Profesor,

Scrisoarea D-tale din 29 Septembrie m'a ajuns abia azi aici, unde am fost trimis de medici să mă odihnesc.

În cestiunea premiului cred că singurul lucru de făcut e să faci o cerere (netimbrată) Academiei Române, Secretariatul General, arătând cum stau lucrurile (pierderea exemplarelor) și arătând pentru ce premiu o propui.

Cu sincere salutări

R. Rosetti

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 44

4.
(*Carte poștală*)*

26 Decembrie 1940

Vă mulțumesc, stimate Domnule Profesor, pentru bunele urări. Ca și Dv. cred în viitorul favorabil nouă, dar prin deosebire de Dv. îl cred mai apropiat și de aceea socotesc că a și sosit momentul ca să începem a uita toate nenorocirile ce au căzut asupra noastră, să ne gândim exclusiv la viitor și să ne încordăm în vederea acestui viitor. Cei ce nu putem sau nu mai putem făptui cu brațele să pregătim sufletele pentru "sacrificiile" necesare zilei de mâine, acelei a reunirii din nou a tuturor Românilor sub coroana regelui Mihai.

Cu multe bune urări

R. Rosetti.

*A.N.S., *Fond personal Teodor Balan*, pachet IV, document 46.

Summary

The author presents, through the agency of some-until now-unpublished letters some of the most dramatic moments with Teodor Balan, a historian native of Bucovina, experienced in the summer of 1940.

The anxiety and even the desperation that had caught him were states of mind experienced by the whole Romanian population forced to refuge from the area of Northern Bucovina.

The letters try to catch also the way that the real friends (the historian Radu Rosetti in this case) know how to intercede at the right moment, giving moral support and urging for hope.